

עצתו של המוות

לשתי פרשיות בספר בראשית שמות המורים על החיים: 'חיי שרה', ופרשתנו – 'ויחי'. אלה הם שמות פרדוכסליים, שהרי הן מתמקדות דווקא במוות, מותה של שרה, ובפרשתנו – מותם של יעקב ויוסף. בשני הפרשות מוענקת חשיבות מיוחדת לקבורה. לדעתי, עצם קיומה של קבורה, ובייחוד העברת הנפטרים לארץ, רומזת על האמונה בקיום לאחר המוות. דבר זה משתקף בביטוי "וַיֵּאָסֶף אֶל עַמּוּיוֹ" הנאמר על אברהם ויצחק, ביטוי עליו חוזר עתה יעקב: "אֲנִי נֹאֶסֶף אֶל עַמִּי, קִבְּרוּ אֹתִי אֶל אֲבֹתַי... בְּמַעְרָה אֲשֶׁר בְּשֵׂדֶה הַמְכַפֶּלָה". אולם גם כאן, כבאמונות רבות, האמונה באלמוות שהיא ברכה, עלולה להיחפז לקללה. סכנה זו הביאה את היהדות ליחס דיאלקטי אל הקבורה. מצד אחד ניתן לה מעין הילה של קדושה, המשתקף בעצם הביטוי "חילול" קברים. מצד שני – מורה ההלכה היהדות שהמוות היא אבי אבות הטומאה, ולכוהנים אסור להיטמא, פרט לקרובים ביותר.

"וְעֲשִׂיתָ עִמָּדֵי חֶסֶד וְאֶמֶת אֶל נָא תִקְבְּרֵנִי בְּמִצְרָיִם". יש בכך סמליות רבה. במצרים של פרעה שלטה תרבות מוות שבאה לידי ביטוי בבניין הפירמידות, קברים מונומנטאליים שכל מהותן לא הייתה אלא הכוונה לתת למת את צרכיו בעולם האחר. זאת על ידי פסלים וצורות סמליים, במקומות רבים על ידי דברים ממשיים יותר, כנשים ומשרתים שהוקרבו להנעים את חייהם של התקיפים. מנהגים כאלה היו נפוצים בתרבויות רבות. אסתפק בדוגמה אחת בלבד, ה'סאטי', המנהג ההינדי (עדיין נוהג פה ושם עד עצם היום הזה) לשרוף עם גופת המת גם את אלמנתו החיה, כדי שהיא תמשיך לשרת את בעלה אף מעבר למוות. עיקרון בסיסי שלט באותן תרבויות, העולם הבא אינו אלא המשך נאמן לעולם הזה. כנגד אמונתו של איוב (ג, יח-יט): "אֲסִירִים שְׂאֲנָנוּ... וְעֶבֶד חֶפְשִׁי מֵאֲדָנָיו", הטקסים האלילים נועדו לאפשר שהשעבוד והניצול ימשיכו להתקיים שם. מכאן ההיפוך החז"לי, שבא לידי ביטוי בדושיח שבין רבי יהושע בן לוי ובנו רב יוסף. רב יוסף חזר ממה שכנראה היה מוות קליני ומספר (פסחים נ ע"א): "עולם הפוך ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה. אמר לו [אביו] בני, עולם ברור ראית!". עולמנו, על עוולותיו ופשעיו, הוא העולם ההפוך! והנה אפשרויות העיוות לא תמו. קואליציית ה'מלוכה-כמורה' ששלטה בימי הביניים השתמשה דווקא ברעיון ההיפוך, כדי לנחם, ומתוך כך כדי להקל על ניצול ההמונים בעולם הזה. ובימינו? מהצד השני של מסך האמונה, העולם הבא של המתאבדים המוסלמיים אינו אלא העולם הזה של המערב, ברובד הכי מתירני שבו, בהבדל קטן אחד, את העולם הזה מבטיחים במערב לכאורה גם לנשים. אל נא נתפלא אכן מקריאתם של הפשיסטים הספרדים: "ויחי המוות".

ובחרת בחיים

"וּבַחֲרַתְּ בַּחַיִּים" (דברים ל, יט), אלא שבאופן פרדוכסלי עשוי המוות לעזור לנו להבין את עצמנו ואת חיינו. לקח זה צפון בשתי אמרות עצובות וסותרות המצויות במקורותינו. האחת, אמרה טרגית ואיומה המצוטטת על ידי ישעיהו (כב, יג): "אָכֹל וְשָׁתוּ כִּי מָחָר נָמוּת", האחרת משל – רבי אליעזר בן הורקנוס: "וְשׁוּב יוֹם אֶחָד לִפְנֵי מִיתָתְךָ" (פרקי אבות ב, י). למרות ששתי אמרות אלו מורות על דרכים הפוכות, יש בהן יסוד משותף. סכנת המוות ובעצם אף ההרהור על המוות, מביאים את האדם לרגע של אמת. רגע זה עשוי להאיר את המציאות באור שונה, ולעורר בנו את החובה הרדומה להבדיל בין החשוב לבנאלי. או אז, דברים אוויליים הנראים לנו כרגיל חשובים ומכריעים יקבלו לפתע פרופורציה אחרת לחלוטין, אמיתית ונכונה יותר. אמנם כן, דעותינו תשארנה חלוקות על ערכם של הדברים, אך ברגע זה של אמת, שוב לא נרמה את עצמנו. פעמים רבות מדי אנו מובלים שולל בדאגתנו להשיג את האמצעים, ראשון להם הכסף. ובינתיים אנו שוכחים את המטרות שהאמצעים אמורים היו לשרת. הדברים החשובים טבעו בים של הטריטוריאלי. עולמנו הפנימי על שאיפותיו העמוקות והאותנטיות, בטל בערמות "האמיתיות" המזויפות והמקובלות ונשטף על ידי דעות האחרים. אולם, לא רק עלינו משמיע המוות את דבריו. הוא מאיר גם את יחסנו לאהובנו. הוא דורש מאתנו לא להקריב את האהבה שבזוגיות ובקרבה על מזבח תשוקות של חיי-רגע. יתירה מכך. כאשר יעקב פוגש את יוסף אחרי שנות הפירוד הוא שופך את לבו (מו, ל): "אֲמוּתָה הִפָּעַם אֲחֵרִי וְאֹתִי אֶת פְּנִיךָ, כִּי עוֹדְךָ חָיִי". שוב אמירה פרדוכסלית הקוראת לנו להעניק אהבה לפני ה'אֲמוּתָה הִפָּעַם', גם ללא מצבים קיצוניים ודרמטיים. מי ייתן ונוכל לעשות זאת ביומיום הבנאלי, עוד לפני שהאהוב או האהובה הופכים חלילה, זיכרון ונוסטלגיה.

"אָכֹל וְשָׁתוּ כִּי מָחָר נָמוּת" קוראת לנו לדבוק במשולש האנכי: אני, כאן ועכשיו. מחוק את העתיד, יש רק הווה! "וְשׁוּב יוֹם אֶחָד לִפְנֵי מִיתָתְךָ" מעמידה בפנינו פרספקטיבה המבטאת את המשמעות הראשונית של התשובה: הערכה מחדש. לא הייתי רוצה לשמוע עצות מפיו של מלאך המוות. הן חשודות. אך עצה זאת, בעל כורחו הוא נותן. המשמעות שנולדת מהמוות, היא חובת תיקון החיים. המוות צועקת 'יחי החיים'.